

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

ЈЕВРЕЈИ

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
- Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
- Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
- Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
- Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
- Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
- Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
- Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредник

- Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Часлав Николић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)
Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)
Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)
Др Катарина Мелић, редовни професор (Крагујевац)
Др Богуслав Зјелински, редовни професор (Познањ, Пољска)
Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)
Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)
Др Ала Татаренко, ванредни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XV међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30–31. X 2020)

Књига II/1

ЈЕВРЕЈИ

Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2021.

САДРЖАЈ

1.

Nevena M. ĐAKOVIĆ

JASENOVAC: OD HOLOKAUSTA DO ŽRTVENOG NARATIVA / 17

Vesna S. PERIĆ

FENIKS JE ŽENSKOG RODA: (NE)MOGUĆNOST
ISCELJENJA TRAUME IZREČENE SOTTO VOCE / 25

Сашиа Ж. РАДОВАНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ У НИЧЕОВОЈ ФИЛОЗОФИЈИ / 35

Suzana J. MARJANIĆ

CHARLES PATTERSON I JACQUES DERRIDA
О HOLOKAUSTU ŽIVOTINJA / 43

Sabina S. GIERGIEL

NA MARGINI ISTORIJE: ŽIVOTINJE I HOLOKAUST U ROMANU
AVETI IZ JEDNOG MALOG GRADA IVANA IVANJIJA / 53

Бранислав М. ЖИВАНОВИЋ

ОДЛИКЕ ЕСЕЈИСТИЧКОГ СТВАРАЛАШТВА
ВАЛТЕРА БЕНЈАМИНА / 63

Милица М. КАРИЋ

ШОА/ХОЛОКАУСТ: КЊИЖЕВНОКУЛТУРОЛОШКИ ОДГОВОР / 77

Нађаиша П. РАКИЋ

ПОСТКОЛОНИЈАЛНО ПРОМИШЉАЊЕ ЕВРОПСКОГ ХОЛОКАУСТА / 93

Александра П. СТЕВАНОВИЋ

ЈЕЗИК БЕЗ ИДОЛА: ОД ВОДИЧА ЗА ЗБУЊЕНЕ
ДО РЕЧНИКА ТЕХНОЛОГИЈЕ / 109

2.

Светлана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ

ИДЕНТИТЕТ САВРЕМЕНЕ ИЗРАЕЛСКЕ ПОЕЗИЈЕ
ИЗМЕЂУ НЕОПСАЛМОДИЧНОГ И ПРОФАНОГ,
ЦИОНИЗМА И АКУЛТУРАЦИЈЕ / 121

Владимир Б. ПЕРИЋ

ПАЛИМПСЕСТ ПРОГОНА: ПРЕВЛАДАВАЊЕ АНТИСЕМИТИЗМА
У РОМАНУ ОЛГЕ ТОКАРЧУК КЊИГЕ ЈАКОВЉЕВЕ / 137

Јасмина М. АХМЕТАГИЋ

ТРАУМА НЕИЗРЕЦИВОГ И ОБЛИКОВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА:
БЕСУДБИНСВО ИМПРЕА КЕРТЕСА / 147

Катјарина Н. ПАНТОВИЋ
„ВЕРОВАТНО ЈЕВРЕЈИН” – ПИТАЊЕ ЈЕВРЕЈСТВА ФРАНЦА КАФКЕ / 157

Милош М. ЈОВАНОВИЋ
ЛЕСИНГОВ НАТАН МУДРИ И НЕМАЧКА
ФИЛОЗОФИЈА ПРОСВЕТИТЕЉСТВА / 169

Светлана В. СТЕВАНОВИЋ
АНТИСЕМИТИЗАМ У ДЕЛУ ПИЈА БАРОХЕ / 177

Милица С. СТАНКОВИЋ
БУЂЕЊЕ УНУТАР СНА: КАБАЛИСТИЧКА ТРАДИЦИЈА
У ПРОЗИ ХОРХЕА ЛУИСА БОРХЕСА / 189

Данијела М. ЈАЊИЋ
РАЗУМ И СТВАРНОСТ У РОМАНУ ЗАР ЈЕ ТО ЧОВЕК ПРИМА ЛЕВИЈА / 203

Андријана М. ЈАНКОВИЋ
ЈЕВРЕЈИН КАО СТРАНАЦ У НОВЕЛИ „ГОЈ”
(„UN GOÛ”) ЛУИЋИЈА ПИРАНДЕЛА / 213

Љиљана З. ПЕТРОВИЋ
ТРАУМА – МЕМОРИЈА И НАРАЦИЈА: А. БАРИКО И С. ЖАПРИЗО / 223

Татјана В. VALČIĆ BULIĆ
JOURNAL D'UNE FEMME DE CHAMBRE D'OCTAVE MIRBEAU
ET L'ANTISEMITISME DES ANNÉES 1900 EN FRANCE / 233

3.

Катјарина В. МЕЛИЋ
HISTOIRE ET POSTMÉMOIRE: HISTOIRE DES GRANDS-
PARENTS QUE JE N'AI PAS EUS D'IVAN JABLONKA / 243

Јелена С. МЛАДЕНОВИЋ
АУШВИЦ ДАНАС – ОПРАШТАЊЕ КАО ПОМИРЕЊЕ И НЕМИРЕЊЕ / 253

Дејан Д. АНТИЋ
СТРАДАЊЕ НИШКИХ ЈЕВРЕЈА У КОНЦЕНТРАЦИОНОМ
ЛОГОРУ НА ЦРВЕНОМ КРСТУ (1941–1944) / 263

Јелена Д. LOPIČIĆ JANČIĆ i Ljubica M. VASIĆ
GENOCIDE AGAINST THE JEWS IN SERBIA IN 1941–1945 / 271

Александра Р. ПОПИН
ВИЦ О ЈЕВРЕЈИМА У ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИМА (ХУМОР И РАТ) / 283

4.

Aleksandar D. RADOVANOVIĆ
„JEVREJSKO PITANJE” I IMIGRANTSKA KRIZA U BRITANIJI
POZNOG VIKTORIJANSKOG DOBA / 295

Tomislav M. PAVLOVIĆ
ANTISEMITIZAM T. S. ELIOTA
ILI KO JE ZAPRAVO GOSPODIN BLAJŠTAJN / 309

Азра А. МУШОВИЋ
СА ДИСТАНЦЕ – СИЛВИЈА ПЛАТ, ПЕСМЕ О ХОЛОКАУСТУ
И ПИТАЊЕ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ „НЕ-ЖРТВЕ” / 319

Ана М. СИТАРИЦА
ЈЕВРЕЈСКО НАСЛЕЂЕ У ДРАМСКОМ СТВАРАЛАШТВУ
ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 331

Андрија З. АНТОНИЈЕВИЋ
АКТУЕЛНОСТ ХОЛОКАУСТА У ДРАМИ *ПЕПЕО*
ПЕПЕЛУ ХАРОЛДА ПИНТЕРА / 329

Александра З. СТОЈАНОВИЋ
ХИБРИДНИ ИДЕНТИТЕТ *QUEER* ЈЕВРЕЈА У ДРАМИ
АНЂЕЛИ У АМЕРИЦИ ТОНИЈА КУШНЕРА / 351

Violeta M. JANJATOVIĆ
DRUGI U DRUGOM SVETSKOM RATU: SLIKA JEVREJA U
ROMANU BALKANSKA TRILOGIJA OLIVIJE MENING / 363

Vorjanka Z. ĐERIĆ DRAGIĆEVIĆ
(POST)МЕМОРИЈА И НАРАСИЈА ТРАУМЕ: *ZLOKOVNI*
CRNI PSI ПЈАНА МАКЈУАНА / 373

Јелена М. ТОДОРОВИЋ ВАСИЋ
БРУНОВА ПЕРЦЕПЦИЈА ЈЕВРЕЈА У РОМАНУ *ДЕЧАК*
У ПРУГАСТОЈ ПИЦАМИ ЏОНА БОЈНА / 381

4

Borjanka Z. ĐERIĆ DRAGIČEVIĆ¹

*Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Medicinski fakultet Foča*

(POST)MEMORIJA I NARACIJA TRAUME: ZLOKOBNI CRNI PSI IJANA MAKJUANA

Savremeni britanski romanopisac Ijan Makjuan u svojim romanima nerijetko se vraća istoriji Evrope nakon Drugog svjetskog rata. Roman *Crni psi* predstavlja vjernu sliku tog burnog i intrigantnog istorijskog konteksta, koji kulminira padom Berlinskog zida 1989. godine. Roman se bavi spoznajom zla; ali i deskripcijom suprotnih i suprotstavljenih pogleda na svijet i život – čime predstavlja još jednu potvrdu istorijske metafikcije, fenomena koji je obilježio postmodernističku književnost, ali i našu realnost. Ovaj rad se bavi kontrastiranjem realnosti glavnih junaka, sa ciljem odgonetanja tajne crnih pasa, ali i cjelokupne savremene književnosti, koja osporava postojanje jedne istine, istorije ili stvarnosti. Analizom romana sa određenih metodoloških polazišta, prije svega deskriptivnom analizom sadržaja i kritičko-interpretativnom analizom dolazimo do podataka i izvodimo zaključke, ispunjavajući osnovni cilj istraživanja – pružanje odgovora na pitanje na koji način se može pripovijedati o traumatičnoj prošlosti.

Cljučne riječi: postmodernizam, prošlost, istorija, trauma, istorijska metafikcija, *Crni psi*

Odnos umjetnosti i stvarnosti oduvijek je intrigantna tema za istraživanje – definisanje razlika između subjektivnog i objektivnog, stvarnog i imaginarnog, konstantan je zadatak književne analize i kritike. Postmodernistička književnost odustaje od jasnog utvrđivanja granica i obilježja stvarnosti – imaginacija i iluzija da bi trebalo spoznati realnost, ili shvatiti istu kao simulaciju, postaju jednako pouzdane i određene, stavljajući postojanje višestrukih stvarnosti, kao i verzija istine, u prvi plan. Stvarnost postaje dezorijentisana, haotična, umnožava se i prelazi iz jednog oblika u drugi. Junaci postmodernističkih romana kreiraju sopstvene „stvarnosti“, u isto vrijeme pokušavajući odgonetnuti čija je ispravnija ili istinitija. Naročito ukoliko se bave ispitivanjem prošlosti. Ne preispitujemo u kojoj mjeri je neki prošli događaj bio stvaran ili nestvaran, već koliko verzija tog događaja postoji. Istorija, postmodernistički „dokazano“, zapravo predstavlja imaginativno oblikovanje kojim se uspješno bježi od istine. Kako Linda Hačion u svom djelu *Poetika postmodernizma* (Hutcheon 1988: 87) primjećuje, naša vjera u „porijeklo i kraj, jedinstvo, totalitarnost, logiku i razum, savjesnost i ljudsku prirodu, napredak i sudbinu, predstavu i istinu“² dovodi se u pitanje. Istorijska metafikcija (engl. historiographic metafiction) preispituje odnos istorije i stvarnosti, kao i stvarnosti i jezika – jer jezik kreira i jedno i drugo.

U ovom radu postavljamo pitanje da li postmodernistički stvaraoци, često pogođeni surovom stvarnošću u kojoj se nalaze, odbijaju da prihvate tu jednu, datu stvarnost, te utjehu pronalaze u kreiranju sopstvenih, odgovarajućih verzija stvarnosti. Da li, kao što je Nabokov u svome stvaralaštvu tvrdio, pisac postaje čarobnjak koji sve verzije stvarnosti stavlja pod znake navoda, i na taj način ih dovodi u pitanje, otvarajući

1 borjanka.djeric@gmail.com

2 “...our beliefs in origins and ends, unity, and totalization, logic and reason, consciousness and human nature, progress and fate, representation and truth.” (Hutcheon 1988: 87) U ovom primjeru, prevod na srpski potiče od autorke ovog rada.

čitaocima vrata mnogobrojnih, drugačijih stvarnosti? Da li ovaj svijet postaje samo konstrukcija, maska koja krije istinu, te da li imaginacija pokorava faktografsku stvarnost oko nas?

Ovaj rad se bavi istraživanjem odnosa postmodernističke književnosti i stvarnosti, sa ciljem utvrđivanja stepena različitosti doživljaja zajedničke prošlosti glavnih junaka u romanu *Crni psi* Ijana Makjuana. Posmatramo u kojoj mjeri individualne stvarnosti mogu biti različite, iako nastaju u istom istorijskom i kulturološkom okruženju, uslovljene su istim dešavanjima i veže ih zajednička, a opet, nikad ista, sudbina. Roman *Crni psi* predstavlja suprotne poglede na svijet i život, suprotne vizije stvarnosti dva glavna lika. Bernard i Džun jesu personifikacije suprotstavljenih stvarnosti. Bernard je racionalista, naučnik, realista, svoju stvarnost pokušava opravdati i potkrijepiti dokazima, činjenicama i iskustvom. Džun predstavlja svijet imaginacije; ona je mistik, potpora njene stvarnosti je vjera, nešto neopipljivo i neobjašnjivo, ali ipak dovoljno jako da bi upravljalo njenim životom i pomoglo joj da kreira stabilnu verziju svoje stvarnosti. Njihove vizije života su nepomirljivo različite, njihovi životni putevi se mimoilaze, ali ih, uprkos svemu, nevidljiva spona veže – ostavljajući utisak da supružnici, dva potpuno suprotstavljena pola, ipak trebaju jedno drugo da bi jedno drugom predstavljali dokaz da je ona njihova, individualna stvarnost prava.

Makjuan, u postmodernističkom duhu, kroz svoje romane vješto oslikava u kojoj mjeri stvarnost može biti višestruka, „nestvarna”, slojevita. Često kontrastira društvenu, generalnu, istorijsku stvarnost sa ličnim, pojedinačnim stvarnostima, naglašavajući njihovo prožimanje i međusobni uticaj. Njegovi junaci postaju glasnogovornici suprotnih principa i pogleda na svijet. Sjetimo se piščevog romana *Iskupljenje* (*Atonement*, 2001), u kome Makjuan na možda najeksplicitniji način pokazuje koliko stvaranje realnih, tj. imaginarnih svijetova može uticati na živote ljudi. U romanu *Crni psi* Makjuan još jednom želi probuditi svijest o nepostojanju jedne nepogrešive, opšteprihvaćene istine. Prikazujući lične istorije, on naglašava koliko zvanična istorija može biti kolebljiva, varljiva, iskrivljena. Kao naratore ne „zapošljava” glavne junake romana, Bernarda i Džun. Poput Emili Bronte u Orkanskim visovima (sjetimo se realistične Neli Din), bira treću, neutralnu osobu, njihovog zeta Džeremija, koji realno pokušava opisati te dvije suprotne stvarnosti. Zaintrigiran njihovim različitim životnim putevima, on skuplja građu za Džunine memoare.

Sam pisac je u jednom intervjuu naglasio kako voli da razmišlja o tenziji između privatnih svijetova individualaca i javnoj sferi u kojoj oni postoje (Whitney 2002). Javna sfera u kojoj postoje Bernard i Džun predstavljena je kroz intrigantan i buran istorijski kontekst. Radnja traje pedesetak godina – od Drugog svjetskog rata, i komunizma kao sociološke pojave koja se pojavljuje neposredno poslije – do pada Berlinskog zida, koji ujedno simboliše i kraj jedne istorijske epohe. Makjuan ističe subjektivnost ličnih doživljaja ovih univerzalnih pojava. Džun i Bernard potpuno drugačije doživljavaju političke i društvene promjene oko sebe. Stvarni istorijski događaji sagledani su kroz prizmu dva potpuno različita individualna doživljaja istih, kroz dvije individualne stvarnosti. Na taj način, fenomen istorijske metafikcije dobija svoju potvrdu u ovom romanu. Sam naslov romana ima simboličku vrijednost – Džunin susret sa crnim psima, kao jedan običan doživljaj u njihovim životima, ostavlja neizbrisive posledice u životima glavnih junaka. Taj događaj tjera čitaoce da se zapitaju da li se nešto stvarno desilo ili ne. Jedno od pitanja postavljenih u ovom radu jeste šta zapravo predstavljaju crni psi u stvarnostima glavnih junaka romana.

Stepen različitosti individualnih stvarnosti unutar jedne tipično postmodernistički disfunkcionalne porodice oslikan je samom kompozicijom romana, kojom pisac

ističe nestabilnost i fragmentiranost individualnih, subjektivnih viđenja svijeta. Radnja se odigrava na nekoliko udaljenih lokacija širom Evrope, koje same po sebi nose neke svoje realnosti. Vrijeme obuhvaćeno romanom (od početka Drugog svjetskog rata do pada Berlinskog zida 1989. godine) pokazuje da nijedna stvarnost nije statična, ne odolijeva protoku vremena, sa godinama mijenja oblik, usvaja nove principe. Forma romana je takođe zanimljiva – djelo predstavlja proces priprema za pisanje memoara jedne stvarnosti – stvarnosti glavne junakinje, Džun Tremen. Kroz njenu stvarnost oslikava se i stvarnost njenog muža Bernarda, ali i univerzalna, društvena i istorijska stvarnost u kojoj oni postoje. Na ovaj način svjedočimo ličnom viđenju jednog istorijskog perioda, subjektivnu viziju univerzalne stvarnosti – političke teme su česte u stvaralaštvu jednog od nesumnjivo istaknuto društveno angažovanih savremenih pisaca – Ijana Makjuana (sjetimo se njegovog Bukerom ovjenčanog romana *Amsterdam* iz 1998, u kome govori o eutanaziji ali i licemjerju savremenog svijeta). Pisac preispituje, stvara i razara različite realnosti, i na taj način potvrđuje koliko one mogu biti subjektivne i nestalne. Kritičarka Vendi Leser (1992: 41) primjećuje:

„Svijet velikih romanopisaca – a Makjuan jeste veliki romanopisac – nadovezuje se ne samo na naš svakodnevni, proživljeni svijet već i na pomalo iskrivljen, hiperrealan, zlokobno koncipiran ali iznenađujuće slobodan svijet koji je naselio pisac svim svojim književnim likovima.”³

Ijan Makjuan nastavlja tradiciju postmodernističkog narativnog zbunjivanja – pripovijedač je Džunin i Bernardov zet, Džeremi, koji roman počinje „predgovorom” i na taj način stvara iluziju da se radi o autobiografiji. Priča bi takođe mogla biti istinita – čitaocu djeluje kao da Džeremi i Džun dijele intimne tajne, i nije jasno da li su ta sjećanja izmišljena ili stvarna. Opisujući različite realnosti oca i majke, kao i svoje supruge Dženi, pripovijedač provlači i svoju nestabilnu realnost – otkriva i svoju priču. Kao što i sam u jednom trenutku priznaje, fasciniraju ga razlike među Dženinim roditeljima, želi da uđe u dubinu tih razlika, da ih shvati. Sa druge strane, predmet njegove potrage je i otkrivanje istorijske realnosti druge polovine dvadesetog vijeka. Džeremi djeluje kao objektivni pripovijedač. Pouzdano prenosi nepouzdana, suprotnim uvjerenjima oblikovana sjećanja Džun i Bernarda. Pokušava da ostane po strani i održi svoju ulogu nenametljivog pripovijedača:

„Ne da sam bio sumnjičav, ili da sam se naoružao korisnim skepticizmom racionalne raznošlosti, ili da sam video sve argumente sa svih strana; jednostavno nije bilo dobrog razloga, ni trajnog principa, ni transcendentnog entiteta čije postojanje bih mogao istinski, strastveno ili tiho priznati. Za razliku od Džun i Bernarda.”⁴

Džun i Bernard na isti, strastveni i požrtvovani način bore se za opstanak svojih potpuno drugačijih realnosti. Žar, rasplamsali principi, kuljajuće i nezadržive ideje i neprestana borba da utvrde i ojačaju sopstvene realnosti jesu činoci koji ih razlikuju od Džeremija, koji pripada novoj generaciji ljudi kojima uopšte nije ni stalo do otkrivanja svoje realnosti, koji su apsolutno indiferentni po pitanju univerzalne stvarnosti u kojoj se nalaze, koji ne vjeruju. Džeremijeva uloga je da zabilježi Džunino sjećanje, da njenu stvarnost prenese na papir. Međutim, narator ubrzo shvata da Džunina priča,

3 “The world of a great novelist – and McEwan is a great novelist – is continuous not only with our daily, lived world, but also with the slightly disordered, hyperreal, eerily patterned but surprisingly free world he has populated with all of his fictional characters.” (Lesser 1992: 41) U ovom primjeru, prevod na srpski potiče od autorke ovog rada.

4 U navodima iz djela korišćen je povremeno neznatno izmijenjeni prevod iz Mekjuan, I. [sic!] (1998). *Crni psi*. Filip Višnjić. Beograd. str. 17 (sa engleskog jezika prevela Željka Jovanović).

tj. njena vizija stvarnosti, neće biti dovoljna. Postmoderni čitalac se ne zadovoljava jednom stvarnošću, ne dopušta isključivost i ograničavanje; potrebno mu je više različitih stvarnosti kako bi iskristalizovao sopstvenu. Stoga Bernardova, kao i zajednička, sociološko-politička realnost njihovih života, bivaju prikazane. Makjuana očigledno ne zanima „tačna”, istorijski prihvaćena istina o Drugom svjetskom ratu i događajima koji su uslijedili poslije. On se bavi istorijskom metafikcijom – spaja konkretno viđenje nekog istorijskog događaja i fikciju, subjektivni doživljaj tog konkretnog događaja. Zaključuje da postoji više verzija prošlosti – svaka individua daje svoj pečat. Pisca ne interesuju konkretne, političke posljedice rata, kao ni univerzalna društvena stvarnost:

„Dok su pili vodu iz flaša, pogodio ga je nedavno okončani rat ne kao istorijska, geopolitička činjenica, već kao mnoštvo, gotovo beskonačnost ličnih tuga, kao bezgranična žalost podijeljena na deliće bez smanjenja intenziteta, među pojedincima koji pokrivaju kontinent kao prašina, kao spore čiji će identiteti ostati nepoznati, i čija celokupnost pokazuje više tuge nego što bi iko ikada mogao da razume, gde je svaka žalost osobita, složena, žestoka ljubavna priča koja je mogla biti drugačija.” (Mekjueu 1998: 139)

Kako Z. Đergović Joksimović (2009: 168) primjećuje, u središtu Džeremijeve priče je „daleko šira i neuhvatljiva priča o jednom pokolenju, njegovim shvatanjima i navikama, koja često biva izostavljena iz udžbenika istorije – lične 'istorije' – ljudske drame, lomovi i preobražaji anonimnih junaka koji su neretko topovsko meso krupnih istorijskih događaja” (Đergović Joksimović 2009: 168). Džun i Bernard neposredno nakon Drugog svjetskog rata kreću u zajednički život, vezani ljubavlju ali i zajedničkom političkom borbom. Nekoliko dana po svom vjenčanju učlanjuju se u Komunističku partiju, sa željom da otpočnu borbu za zdrav, pravedan svijet. Ne štedeći svoju energiju, inteligenciju i volju, smjelo koračaju ka tam suviše složenom prostoru. Opštu dobrobit stavljaju iznad sopstvene. Idealistični i ludo zaljubljeni, planiraju savršen mjesec ispunjen pješačenjem i uživanjem u prirodi. I tu dolazi do preokreta – iznenadni, mistični susret sa crnim psima mijenja ne samo tok njihovog medenog mjeseca, nego i njihovu cjelokupnu budućnost. Jer, Džun nakon susreta sa dva crna psa u Francuskoj doživljava preobražaj – njen život dobija samo njoj objašnjivu dimenziju. Shvata da je središte njenog mističnog svijeta u prirodi, u njenoj neobjašnjivosti. Doživljava epifaniju u francuskim planinama, shvatajući da „naspram starosti i lepote i moći tih stena, politika je zanemariva. Čovečanstvo je nedavni događaj. Univerzum je ravnodušan prema sudbini proleterijata” (Mekjueu 1998: 35). Udobni, sigurni i predvidivi porodični život u Engleskoj mijenja najapstraktnijom verzijom realnosti – bira „da sedi u tišini i gleda sve crvnije planine u svilenom večernjem vazduhu” (Mekjueu 1998: 36). Jer – Džun susret sa crnim psima doživljava kao susret sa iskonskim zlom, suočavanje ne sa simboličkom formom zla, već sa „doslovnom, anegdotskom, istinskom”, koja je zamalo nije ubila. Taj susret postaje porodična legenda, trebalo je da postane i centralna tema njenih memoara, jer to jeste „odlučujući momenat, doživljaj koji je promenio pravac, otkrovenje istine” (Mekjueu 1998: 42). Istorijska tačnost ove priče se može dovesti u sumnju – Džin je bila sama prilikom susreta. Ta priča postaje mit koji ih određuje. Mit nakon koga Džun istupa iz Partije, zbog koga ona i Bernard padaju u doživotni nesklad. Ovaj događaj postaje prekretnica u Džuninom stvaranju sopstvene realnosti – ona ne želi da prihvati odgovornost da je mitologizovala te životinje, smatra da ih je iskoristila kako bi otkrila jedini ispravan put kojim treba ići; ovaj put vodi je do unutrašnjosti njenog bića, do središta. Upravo ta veza sa sopstvenom unutrašnjošću omogućava Džun da potpuno i jasno otkrije svoju stvarnost, lutanje i potraga prestaju; ona kasnije samo nastavlja utvrđivati bedeme sopstvene realnosti, što je nepovratno otuđuje od suprotne stvarnosti njene porodice – žrtvuje ih nakon

vlastitog otkrovenja – susreta sa crnim psima. Bernard, sa druge strane, crne pse smatra religijskim žargonom, koji nije validan i nije dovoljan za kreiranje stabilne realnosti, iako je njegov „kolega”, Vinston Čerčil (od koga Makjuan pozajmljuje samu frazu), izjavio da se politikom bavi kako bi izmakao crnom psu – tako je nazivao nalete depresije koji su ga napadali s vremena na vrijeme: „[...] tako je Džun mislila – ako je jedan pas lična depresija, dva psa su neka vrsta kulturne depresije, najgore raspoloženje civilizacije” (Mekjueu 1998: 139).

Bijeg od crnih pasa za Džun predstavlja bijeg od surove realnosti savremenog društva, od posleratne depresije, od razočarenja usled gubitka iluzija o boljem, proleterskom životu. Ona ne uspijeva da se snađe u toj trenutnoj političkoj realnosti za koju se zajedno sa Bernardom iskreno borila, i zbog toga je napušta. Njena realnost je u drugoj dimenziji – zasnovana je ne na ljudskim, nego na zakonima prirode. Ta stvarnost, ušuškana u francuskim planinama, neuprljana je produktima savremene civilizacije, uzvišena je i drugačija. U susretu sa crnim psima, Džun spoznaje suštinu svoga postojanja:

„Džeremi, tog jutra bila sam licem u lice sa zlom. Nisam to baš znala u to vreme, ali osetila sam to u svom strahu – te životinje bile su stvorovi niske mašte, izopačenih duhova koje nikakva količina društvene teorije ne može da opravda. Zlo o kome govorim živi u svima nama.” (Mekjueu 1998: 144)

Vendi Leser (1992) smatra da su crni psi metafora zla koje opstaje, koje se s vremena na vrijeme javlja u istoriji ljudskog društva. Zlo nataloženo u pojedinačnim ljudskim stvarnostima u povoljnom trenutku bukne, razarajući brižljivo čuvane pojedinačne svijetove. Jako malo je onih koji jesu u stanju racionalno shvatiti i objasniti zašto se u toj mjeri tragične stvari dešavaju. Zbog toga ljudi pribjegavaju vjeri u bilo šta nedodirljivo i mistično – drugačije se zlo i užasi rata ne mogu prevazići. Možda su crni psi, kao što tvrdi predsjednik opštine malog francuskog gradića, samo poludivlje životinje zaostale nakon čistki koje je organizovao Gestapo. On iznosi tvrdnju da su psi dresirani kako bi napastvovali žene, postavši oličenje divlje i razorne ljudske prirode. Bernardova i Džunina ugostiteljka, Madam Orijak, odbija da povjeruje u njegovu verziju priče – negira čak i samo postojanje zločina takve vrste – možda želeći da sačuva žrtvu i izbriše bol.

Nemogućnost opstanka njihove zajedničke stvarnosti svakako je uslovljena suprotnošću njihovih individualnih svijetova. Džun predstavlja neopipljivu, apstraktnu sferu, umjetnički, neobuzdani duh, dok je Bernard njena sušta suprotnost – realni, objektivni naučnik koji traži činjeničnu potvrdu za sve oko sebe. Džun duboko vjeruje u postojanje neke neobjašnjive moći i energije, dok Bernard traži praktične, empirijske dokaze:

„Racionalist i mistik, komesar i jogi, pristalica i uzdržani, naučnik i intuicionist, Bernard i Džun su krajnosti, blizanački polovi duž čije klizave ose moje neverovanje posrće i nikada ne počiva. U Bernardovom društvu, uvek sam osećao da njegovoj priči o svetu nedostaje jedan element, i da upravo Džun ima taj ključ. Uveravanje u njegov skepticizam, njegov nepokolebljivi ateizam, činio me je opreznim; bio je i suviše arogantan, i suviše zatvoren, i suviše je poricao. U razgovorima sa Džun, otkrivao sam da mislim kao Bernard; gušili su me izlivi njene vere, i pretpostavka da je vera vrlina...” (Mekjueu 1998: 18).

Upravo zbog različitosti njihovih „istina”, Bernard i Džun se razdvajaju. Džun se povlači u misionarski život u njenoj kući u planinama u Francuskoj, počinje pisati o divljem cvijeću i meditaciji. Bernard se vraća u London, priključuje Laburističkoj partiji, postaje sve više politički aktivan. Ostaje u partiji do posljednjeg razočaranja, invazije na Mađarsku 1956. godine, kada su ga „stvarnost i fantazije rascpile”. Međutim, on nikada potpuno ne gubi interesovanje za politiku, društvene promjene

– neizostavno prisustvuje rušenju Berlinskog zida, događaju koji nedvosmisleno predstavlja kraj jedne ere.

Njihova privatna utopija nestaje. Džun postmodernistički nastavlja da traga, ne tvrdeći da zna sve odgovore. Ona ne ograničava, ne napada, ne prihvata nešto u šta zaista ne vjeruje. Okreće se misticizmu – njen svijet nije onaj tačno određeni, ali postoji, i osnovni princip u njemu jeste upravo – traganje. Makjuan, poput Džun, očigledno ne nameće ispravnost isključivo jedne stvarnosti, ne pristaje na crno-bijelu, etiketiranu, opšteprihvaćenu, ili glatko odbijenu verziju stvarnosti, „premda nam se, na prvi pogled, čini da se suočavamo sa oštro razdvojenim krajnostima: levica i desnica, Istok i Zapad, kapitalizam i komunizam, racionalizam i idealizam, nauka i mistika, bolno sećanje i sramni zaborav. Sve su to obeležja evropske istorije, njeni nerazdvojivi delovi” (Đergović Joksimović 2006: 194).

Postmodernistički književnici često zbuduju čitaoca tako što brišu granice između realnosti i imaginacije, činjenica i izmišljenih događaja, autobiografije i biografije. Ijan Makjuan je u jednom intervjuu izjavio da mu je pisanje ovog romana u velikoj mjeri pomoglo da afirmiše i utvrdi sopstvene stavove po pitanju nekih univerzalnih „istina” i beskrajnih, vanvremenskih borbi. Kroz lutanja i pronalaženja pripovijedača u *Crnim psima*, Makjuan iskazuje kako svoje, tako i sumnje i unutrašnje borbe svojih savremenika. Svrhu ljudskog postojanja tek krajem 20. vijeka određuje postmodernistička ideja da ne postoji jedna istina, ne postoji jedna realnost – uspješno pronalaženje vlastite realnosti kao i njeno odolijevanje izazovima postaje suštinski cilj junaka savremenog doba. Dva suprotstavljena svijeta, svijetovi Bernarda i Džun, ostaju zauvijek razdvojeni, nepomirljivi. Međutim, čudesno je da njihova ljubav ipak opstaje. Uprkos godinama koje provode daleko jedno od drugog, uprkos neodobravanju, osuđivanju, nerazumijevanju (ona je „smešni okultista” a on „buljavi komesar”), istina je da se vole, kako Džun u jednom trenutku priznaje: „Nikada nismo prestali, opsjednuti smo. I nismo uspeli ništa da učinimo s tim. Nismo uspeli da živimo. Nismo se mogli odreći ljubavi, ali nismo se povinovali njenoj moći” (Mekjuen 1998: 45).

Shvatamo koliki je značaj njihove različitosti – u svijetu bi trebalo naći mjesta za oba/sva viđenja stvarnosti. Raznolikost stvarnosti čini civilizaciju održivom – Bernard i Džun istrajavaju u održanju vlastitih svijetova, stvarajući sopstvene utopije. Bore se protiv ravnodušnosti i sumnje, i, nakon svih strašnih događaja kroz koje prolaze, pored pitanja kolektivne egzistencijalne iscrpljenosti, depresije i duhovnog bezizlaza, oni vjeruju. Baš ta vjera i neposustajanje čine njihove stvarnosti mogućim i ostvarivim, jačim nego ikada. Bez obzira da li ćemo na kraju prihvatiti priču o susretu sa crnim psima kao stvarnu ili je odbaciti kao vrlo uspješnu konstrukciju, ovaj roman nas uči kolika je mnogostrukost zastupljena kako u postmodernističkoj književnosti, tako i u stvarnosti vremena u kome živimo.

Postmodernistička književnost se bavi ispitivanjem prošlosti. Ne u kojoj mjeri je neki prošli događaj bio stvaran ili nestvaran, već koliko verzija tog prošlog događaja postoji. Istorija postaje imaginativno oblikovanje kojim se nerijetko uspješno bježi od istine. Krajnja spoznaja je da u postmodernističkoj stvarnosti, nauci, književnosti ne postoji jedna, isključiva verzija realnosti. Džunin susret sa crnim psima nam dokazuje koliko je lako obrnuti verzije realnosti, preoblikovati istinu, zaobići suštinu. Pluralizam subjektivnih doživljaja stvarnosti, individualnih istina, heterotopije, umnoženi idealni svijetovi u središte postavljaju ontološki princip postojanja više stvarnosti, zajedno sa nerijetko tipičnim postmodernističkim, dezorijentisanim, haotičnim, nesigurnim junacima, čiji imaginativni kao i realni svijetovi bivaju suštinski izmješteni iz bilo kakve

sigurnosti. Pronalazak izlaza postaje cilj. Svijet postaje samo konstrukcija, maska koja krije istinu – imaginacija pobjeđuje, pokorivši faktografsku realnost oko nas.

LITERATURA

- Berger i Lakman 1966: P. L. Berger, T. Luckmann, *The Social Construction of Reality*, NY: Garden City.
- Đergović Joksimović 2009: Z. Đergović Joksimović, *Ijan Makjuan: Polifonija zla*. Beograd: Geopoetika.
- Hačion 1988: L. Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism*. London and New York: Routledge.
- Miler: Laura Miller – *Ian McEwan fools British shrinks*, <http://www.salonmag.com/books/log/1999/09/21/mcewan/> [13. 12. 2020]
- Petrović: L. Petrović, *Postmodern literature does not exist*, <http://www.facta.junis.ni.ac.yu/lal/lal2002/lal2002-02.pdf> [13. 12. 2020]
- Leser 1992: W. Lesser, *The Heart of the Matter – Black Dogs by Ian McEwan*. The New Republic. 207/21.
- Malkolm 2002: D. Malcolm, *Understanding Ian McEwan*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Mekjuan, I. [sic!] (1998). *Crni psi*. Filip Višnjić. Beograd.
- McEwan, I. (1998). *Black Dogs*. Vintage. London.
- McHale, B. (2001). *Constructing Postmodernism*. Routledge. London and New York.
- Helen Whitney (April 2002). Interview with Ian McEwan – “Faith and doubt at ground zero”, *Frontline*, <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/faith/interviews/mcewan.html> [13. 12. 2020]

(POST)MEMORY AND THE TRAUMA NARRATIVE: THE EERIE *BLACK DOGS* BY IAN MCEWAN

Summary

This paper intends to investigate Ian McEwan's novel *Black Dogs* from the perspective of historiographic metafiction, focusing on the representation of history and truth, real and imaginary worlds, the very possibility of knowing and searching for knowledge. Research shows that memory and trauma are woven into many hidden layers of the narrative – we come to the conclusion that the novel reflects on history through the unique, highly subjective reconstruction of historical events. The author of this paper tries to point to which extent the trauma narration has become influential in postmodern literature, being mysterious, ambiguous, and unknown. The existence of this clear, precise, and uniform version is denied. The inseparable part of the research is questioning postmodern premises such as the final doubt considering the (re)presentation of a story, truth, and the past (both individual and collective), which influence the choices made while trying to narrate the tragic story of the 20th century.

Keywords: postmodern literature, history, the past, trauma, historiographic metafiction, *Black Dogs*

Borjanka Z. Đerić Dragičević

